

531
HIS

HISTORIA, CLIMA Y PAISAJE

Estudios geográficos en memoria del
profesor Antonio López Gómez

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE MADRID
UNIVERSITAT D'ALACANT

2004

EL MAPA DEL MAESTRADO NUEVO DE TOMÁS LÓPEZ (1786)

Vicenç M. Rosselló i Verger

Universitat de València

ENTRE les ocupacions i preocupacions del professor Antonio López Gómez, hi va figurar la del topònim comarcal *Maestrazgo* o *Maestrat* i la seua significació historicogeogràfica (LÓPEZ GÓMEZ, 1979). De més a més, el cartògraf Tomás López de Vargas i la seua producció fou objecte de diverses recerques del meu mestre (LÓPEZ GÓMEZ, 1996 i 1997). Aquesta confluència d'interessos em dona tema i motiu sobrer per a escriure aquestes pàgines que volen honorar la seua memòria.

INTRODUCCIÓ: UN MAPA JURISDICCIONAL

El mateix any 1786 Tomás López de Vargas Machuca (1730 o 1731-1802) va publicar per encàrrec i amb la subvenció del Consell Suprem dels Ordes Militars un mapa geogràfic del *Maestrado Viejo* i un altre del *Maestrado Nuevo* que devien haver de servir per articular de qualque manera la complexa i variada jurisdicció i al mateix temps donar un toc propagandístic del poder que encara servaven els *freys* a punt d'esvair-se l'antic règim.¹ En efecte, Capel (1982) s'ha referit a una vintena de mapes dels territoris dels ordes, publicats per López entre 1783 i 1787, en relació amb un projecte de G.M. de Jovellanos que en rebé l'encàrrec el mateix 1786.²

Els dominis de l'orde de Montesa, successora dels templers i hospitalers al regne de València des de 1319, depassaven tant en extensió com en nombre de vassalls, el conjunt de senyories religioses o eclesiàstiques. D'acord amb un criteri econòmic, la percepció

de les rendes, hom distingia els dominis del gran mestre, les comandes i les viles o els pobles que tributaven a la mesa maestra. Quan els reis d'Espanya s'atorgaren el títol de grans mestres, la concessió de comandes va passar a llurs mans (GIL, 1979). Part de la jurisdicció de Montesa acabaria a les de Manuel de Godoy (1803) que degué aprofitar el mapa que estudiem per tal de fer-se una idea del seu poder territorial.

El pes desmesurat de les senyories civils i religioses va aclaparar durant segles el País Valencià, les característiques territorials i culturals del qual són males d'explicar sense tenir en compte l'esmentat fenomen implicat amb feudalisme i repoblació: una certa "despersonalització civil" n'és una conseqüència palpable.

Els territoris de l'orde de Montesa abastaven un espai fragmentat i no continu, encara que el bloc corresponent al nord del País Valencià era més consistent (LÓPEZ GÓMEZ, 1979) i per això esdevingué el *Maestrat Vell* o el *Maestrat* per antonomàsia, el més conegut. Una altra qüestió és que arran de les guerres carlines hom n'estengués l'abast del nom abusivament: ni Morella, ni cap terra aragonesa immediata mai no han estat domini de Montesa.

Encara que la configuració del *Mapa del Maestrado Nuevo* incloga alguns territoris lligats al *Maestrat Vell*, la majoria són més meridionals i compresos dins la jurisdicció eclesiàstica de l'arquebisbat de València. Són deu enclavaments que enumerem de nord a sud (fig. 1).

1) Ademuz. Una comanda a les viles reials d'Ademuz, Castielfabib, la Puebla de San Miguel i Vallanca.

¹ Un episodi de 1819 contat per Francesc Jaubert de Paçà (ROSSELLÓ, 2000: 214) esmenta el paper del prior de Montesa i la seua relació amb el liberal comte d'Almodóvar, empresonat al Temple.

² La tasca de Jovellanos va comptar amb una bona base documental fornida pel mossén Antonio Mateo(s) Murillo que va agavellar materials entre 1786 i 1790. Sembla que els gravats de T. López eren provisionals i que el capellà historiador, en morir (1791), encara hi havia de fer correccions.

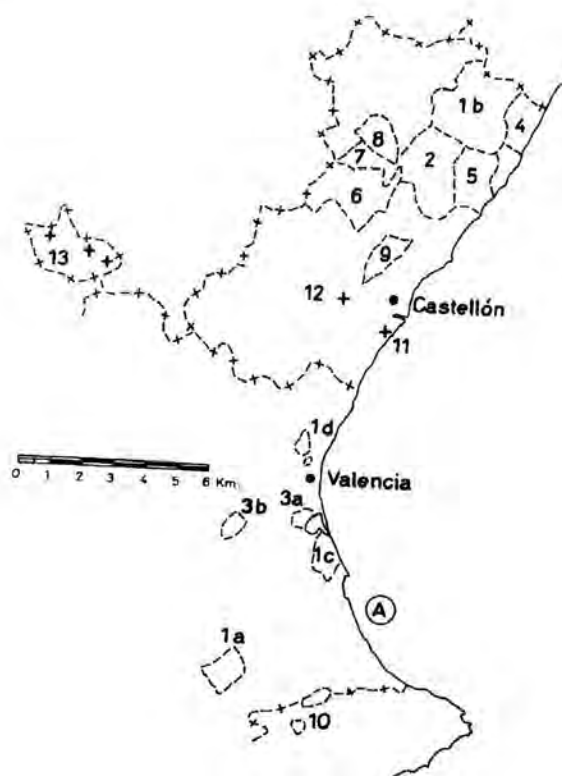

Figura 1. Els territoris i comandes de l'orde de Montesa que s'integraven al Maestrat Nou. Croquis d'Antonio López Gómez. (*Est. geogr.*, 154 [1979]). Creu i ratlla, províncies modernes. 1, Mesa maestral: a) Montesa i Vallada, b) batlia de Cervera, c) Sueca, d) Montcada, etc. 2, comanda major de les Coves. 3, clauvaria: a) Silla, b) Montroí. — Comandes de: 4, Vinaròs i Benicarló (sense Peniscola); 5, Alcalà de Xivert; 6, Culla; 7, Benassal; 8, Ares; 9, Vilafamés; 10, Vall de Perpuxent. — Comandes a viles reials: 11, Borriana; 12, Onda; 13, Ademuz.

2) Vilafamés. Comanda del castell i la vila de reialenc.

3) Onda. Comanda de la vila reial i dels llocs d'Artesa i Tales.

4) Borriana. Comanda en una gran vila de reialenc.

5) Montcada. Juntament amb els llogarets de Borbotó, Carpesa i Massarrojos, immediats, però no contigus, pertanyien del tot a la mesa maestral.

6) Silla. També havia passat a la mesa maestral el 1761.

7) Montroí. Aquest poble de la vorera del Magre era una comanda adquirida.

8) Sueca. Vila incorporada a la mesa maestral, un dels dominis més substancials dels "nous". Havia pertangut als hospitalers.

9) Montesa. El convent-castell havia estat capçalera de l'orde i amb el temps, junt amb la vila pròpia i la de Vallada, esdevindria part de la mesa maestral.

10) Perpuxent. Comanda antiga a la que entrava el vell castell, els "despoblats" de Benillup i la Carència (o Canessia) i els llocs de Beniarrés i Loxa.

Teresa figura com a part del patrimoni de Montesa al *Nomenclátor* de Floridablanca (1785, ap. GIL, 1979), però T. López no ho indica. Sacañet, que també és inscrit com a *señorio secular* de l'orde a la llista de 1785, tan sols no apareix al mapa.

Aquest mapa del *Maestrado Nuevo* és molt poc conegut i menys comentat que el del *Maestrado Viejo*, tot i constar als catàlegs de Marcel (1909) amb el número 210 i als del Servicio Geográfico del Ejército, Vallès (1979, núm. 99) i Patier (1992). D'acord amb la cartella, una estadística simple permet comptar-hi 24 llocs de l'orde de Montesa (pertanyents a la mesa maestral), 7 comandes i 10 llocs alienats, dels quals l'orde només percebia el fruits. (Cal dir que els tres conceptes poden coincidir, p.e. a Borriana). Deixant a banda la jurisdicció montesina, el mapa acull 176 llogarets o "*aldeas*" no privilegiats, 50 viles (2 o 3 "grans"), 12 "títols" (més abundosos a migjorn) i 4 ciutats.

LES FONTS

Antonio López Gómez (1996 i 1997) es va referir diverses vegades als mètodes del cartògraf que ens ocupa al qual no li recava de qualificar-se ell mateix de "*geógrafo cuya profesión ejerce dentro de su estudio*" (Mapa 1788). Això vol dir que, feina de camp no en feia i que, molts dels territoris dels quals publicava mapes, mai no els havia petjats. El País Valencià òbviament no el va visitar en la seua vida. Per això s'havia de valer d'enquestes demanades i contestades per escrit i de croquis de gabinet o mapes locals que homogeneïtzava i recomponia com un trencaclosques.

Les *relaciones* responien a un qüestionari preestablert i el contestaven els alcaldes i sobretot els capellans, que eren urgits a confeir croquis dels respectius termes: "*Procuren los señores [curas] formar unas especies de mapas o planos de sus respectivos territorios, de dos o tres leguas en contorno de su pueblo, donde pondrán las Ciudades, Villas, Lugares, Aldeas... Ríos, Arroyos, Sierras, Montes, Bosques, Caminos, etc., etc...*" (Interrogatori d'Alborache, transcrit per CASTAÑEDA, 1919). A la Biblioteca Nacional de Madrid (OLARÁN, 1987) es conserven els originals de la majoria de relacions, però no les de la corona d'Aragó. Les corresponents al Regne de València (114 lletres, la majoria entre 1771 i 1779, i diversos mapes i croquis, alguns esmentats al mapa de 1788) arribaren a mans de l'erudit Vicent Castañeda,³ comprades en una llibreria de segona mà, quan

³ Vicente Castañeda i Alcover era arxiver del Consejo Supremo de Órdenes des de 1917 i n'exercí fins a 1931 (F. TORRES FAUS, a la *Introducción* de CASTAÑEDA, 1998).

sembla que "tocava" conservar-se a l'Acadèmia de la Història. Castañeda les publicà transcrits a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (1919-24) i posteriorment en feu una tirada a part en tres volums amb paginació independent. Suara se n'ha fet un facsímil en dos volums amb introducció de Francesc Torres (1998). Aquesta transcripció, tot i ser feia, no crec que puguem qualificar-la d'escrupolosa, tenint en compte l'època i el tarannà acumulatiu i desordenat de qui la va fer. Confon el "geògraf" Tomás López de Vargas amb el gravador valencià Tomàs López Enguñados (1760-1814), error en què han ensopegat erudits posteriors.

Pel que fa al *Maestrado nuevo de Montesa* roman ben clar que l'informe bàsic fou cursat per "via reglamentària" el 16 de maig de 1772. Especifica clarament que el districte de Maestrat *nou* comprèn des de València fins al Coll de la Garrofera, al SE de Borriol (sc. CABANILLES, I, 57), segons una instrucció del Consejo de Órdenes de 17.09.1771. Castañeda (1921: 147-161) transcriu la relació de pobles de l'orde, amb l'esment dels itineraris que cal seguir des del cap i casal per a visitar cadascuna de les poblacions o dels boldrons de llocs, pobles i viles de la jurisdicció del Maestrat Nou. Les deu agrupacions, les hem senyalat més amunt. Tenen relació pròpia Montcada, Carpesa, Borbotó, Montroi, Silla, Sueca, Beniarrrés, Montesa, Vallada, Borriana, Ademuz i Castielfabib.

Com que el mètode de Cabanilles —com va fer notar el nostre mestre— fundat en les enquestes vives i els croquis de camp era radicalment oposat al de Tomás López, mai no va amagar les reticències respecte a llurs mapes del Regne de València, especialment el de 1788. Les crítiques del mossèn són molt més virulentes als manuscrits i diaris de viatge, que denoten una vertadera animadversió (ROSSELLÓ, 1997). Anys més tard, Isidoro de Antillón (1815: XXIII) també va criticar severament les errades de Tomás López, com havia fet abans Felip Bauzá (1813) i insistiria més tard (1822) conformant una opinió molt estesa als cercles polítics liberals.

No és impossible que els cavallers de Montesa forniren al cartògraf alguna mena de recursos cartogràfics, però no han deixat rastre, que sapiguem. En canvi, sí que s'ha discutit prou sobre la utilització per part de T. López d'un fantasmal mapa manuscrit d'Espanya dels jesuïtes Martínez i de la Vega (1739-43) en 23 (o 36) fulls i una escala aproximada de 1/450.000, que no s'allunya gaire de la nostra. Aquest mapa, diuen (MARCEL, 1909; PATIER, 1992), el tenia Juan López a casa seua i una altra còpia estava en poder de Felip Bauzá l'any 1807. Dels suposats membres de la Companyia, Sommervogel (1891) no en diu res i hi ha qui dubta fins i tot de llur persona-

litat o existència... Allò que no deixa lloc a dubte és l'ús —confessat al treball de 1788— del mapa del Regne de València confegit i/o signat pel jesuïta F.A. Cassaus el 1693. En realitat era l'únic document imprès disponible que cobria tot el país, abans del mapa primerenc de T. López de 1762. El calc és evident per moltes raons entre les quals m'abellix remarcar el traçat fluvial. A les figures 2 i 3 comparem el dibuix del Xúquer en ambdós mapes de 1693 i 1786 i resulta ben clar —exceptuada la confusió toponímica anotada— que la coincidència en disseny dels cursos i la poligonal en què s'inscriuen és absoluta (ROSSELLÓ, 1999).⁴ El tema de la toponímia l'escometem més avall.

Per acabar caldria afegir que els mapes del Maestrat de 1786, contra el que podia esperar-se, tenen molt poc a veure amb el *Mapa geográfico del Reyno de Valencia Dividido en sus trece gobernaciones...* de 1788. Com que un parell d'anys de distància no acaben de justificar un canvi de metodologia, hem de pensar que la feina d'encàrrec del Consejo de las Órdenes no va suscitar tant d'afany com el segon mapa, que segueix un model diferent quant a límits, muntanyes, comunicacions, etc. Allò més similar és la lletra.

LA TOPONÍMIA

A efecte d'establir la genealogia dels mapes i els criteris —tal volta inconscients o subconscients— de la retolació toponímica, he buidat i indexat tots els noms de lloc del mapa d'*El Maestrado Nuevo* (1786) i els he comparat amb els del *Reyno de Valencia* de Cassaus (1693) i els del mateix Tomás López (1788). La diferència d'escala és escassa i permet un acarament acceptable. En total al mapa de 1786 figuren 292 topònims, 20 dels quals no corresponen a nuclis de població, sinó que són rius, dues muntanyes i dos camins i poca cosa més. Les categories jurisdiccionals o administratives, ja les hem anotat més amunt: la finalitat del mapa és ben palesa.

De tots els topònims consignats, només 37 (27, si n'excloem els no valencians) són nous respecte a Cassaus, cosa que suggereix una filiació directa o una font comuna. D'aquestes incorporacions, sis són rius (p.e., *Rio Blanco*, *Velcayre R.*), tres hostals (p.e., *Ventas del Boticario* i *del Pozo*), dos castells (p.e., *Castillo de Perpuchente*), dos masos i la resta, pobles i llogarets generalment poc destacables (*Usseras*, *Casas de Arteag* [Artaj], etc., però *Piles*, *Ollería* i *Lucena*).

Els 201 topònims que coincideixen fins i tot en ortografia amb Cassaus vénen a ser un 68 %, proporció que reafirma la dependència, especialment si n'excloem els nous, cosa que eleva el percentatge de

⁴ En aquest article la xarxa hidrogràfica del Xúquer de Cassaus (1693) (fig. 3) va eixir equivocadament substituïda per la repetició de la del Guadalaviar. Aprofitem ara per a l'esmena.

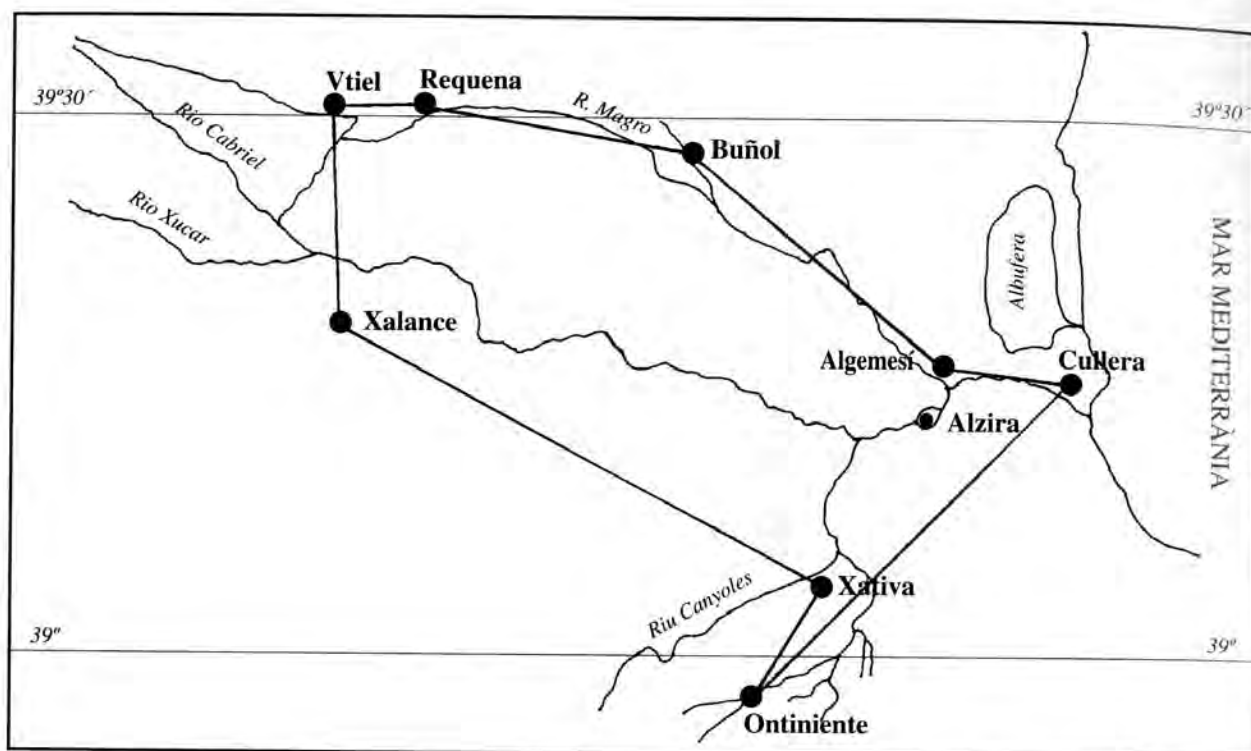

Figura 2. Traça del riu Xúquer i la seua xarxa segons el mapa del Regne de València de F. A. Cassaus (1693). La poligonació respon a un assaig de comparança amb la realitat cartogràfica (ROSSELLÓ, 1999).

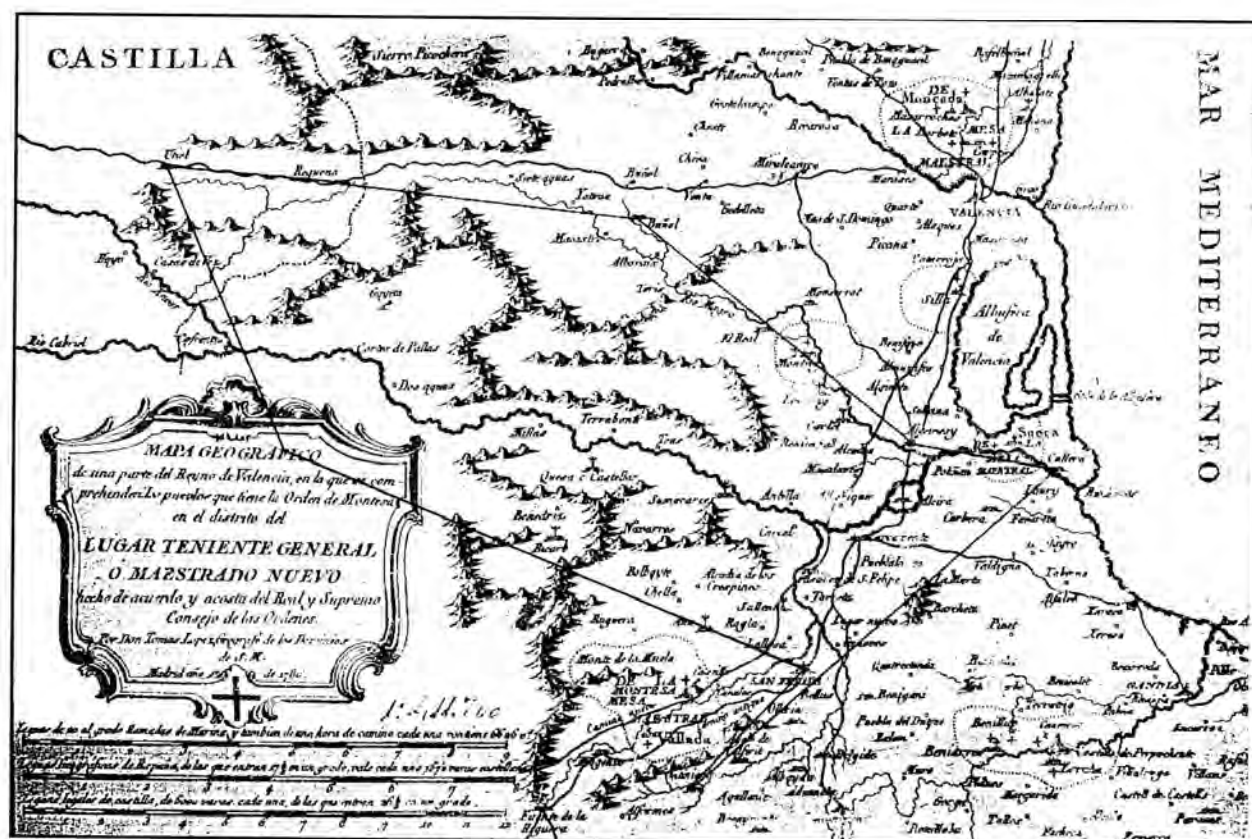

Figura 3. Detall de la conca del Xúquer al mapa del Maestrado Nuevo de T. López (1786) que demostra l'estricta filiació de l'anterior de Cassaus.

coincidents al 76 %. Òbviament les *relaciones* que anava rebent el temps que confeccionava el mapa han de justificar els canvis i les addicions, però la base continua essent en l'aspecte geogràfic i toponímic, el document del jesuïta de 1693. És ben lògic, d'altra banda, el resultat de la confrontació dels topònims dels dos mapes del propi Tomás López: hi ha 242 coincidències, un 83 %.

Ha canviat el criteri transcriptor o castellanitzador entre 1693 i 1786 o 1788? L'afany centralista jacobí i uniformitzador que impregnava el pensament i l'actuació del funcionariat borbònic no es tradueix sempre en criteris coherents ja que podem trobar, errades "tipogràfiques" a banda, confusions de sons (*b/v*, p.e.), tractaments estranys com l'ús de la *y* al final dels mots i fins i tot "ultracatalanismes".

Entre les errades del transcriptor o gravador, anomenem *Alaques* per *Alaquàs*, *Alformes* per *Alforines* o els *Alforins*, *Benirreda* per *Benirredrà*, *Arteag* en lloc d'*Artaj* (o *Artax*), *Ondar* per *Ondara*, *Pellejana* on diuen *Pelejana*, *Picana* que vol dir *Picanya* (s'oblidà l'"emblemàtica" ~), *Taberna* per *Tavernes* de la Vall-digna (errada assumida de Cassaus), *Torrijos* en lloc de *Torrijas* (Aragó), *Vibel* per *Viver* (pres de Cassaus i amb certa tradició erudita), *Xaraca* i no *Xaraco*, etc.

La confusió del so bilabial *b* i el labiodental *v* no té res d'estrany per a orelles castellaneres i així, malgrat l'etimologia, escriu *Estibella* (*Estivella*), *Rivas albas* (*Ribesalbes*), *Rivaroxa* (*Riba-roja*), *Velcayre* (*Belcaire*), però corregeix *Ballanca* de Cassaus i escriu correctament *Vallanca*. Ens sobten ara grafies com *Algemesy* (Cassaus, *Algemecy*; *Algemessí*), *Laury* (*Llaurí*), *Lyria* (ultracorrecció pseudoetimològica, *Lliria*), *Zalem* (*Salem*). I més encara *La Iessa* (*La Yesa*, que Cassaus escrigué *bé*) o *Usseras* (*les Useres*) en mots on la *-s-* és clarament sonora i ho devia ser aleshores. Anotem com a catalanismes o arcaïsmes: *Alboraix* (Cassaus, *Alborax*; *Alborache*), *Auset* (*Oset* o *Osset*), *Margarida* (Cassaus, *Margalida*, forma dialectal viva), *Millas* (abreviació de *Millares* que Cassaus encara escriu *Millàs*), *Sallent* (correcte com Cassaus; després s'oficialitza com *Sellent*).

Altament he gosat entrellucar tres criteris operants en l'adaptació o assumpció d'una partida de topònims del mapa de López. 1) **Castellanització ortogràfica**: els sons estranys a la fonètica castellana *z*, *s* (palatals africats sonor i sord) i *š* (palatal fricatiu sord) són convertits gairebé sempre en *-ch-*, p.e. a *Barcheta* (*Barxeta*), *Bechí* (*Betxí*), *Chilches* (*Xilxes*), *Facheca* (com Cassaus, *Fageca*), *Lorcha* (com Cassaus, *Lorxa*), *Masarochos* (*Massarajos*), *Monticherbo* (on suma el rotacisme vulgar *l>r*; *Montixelvo*). La *-s-* sorda i sonora no són distingides: *Masanasa* (com Cassaus, per *Massanassa*), *Masarochos*... *Alcira*, igual que Cassaus, transcriu l'africada sonora *z* d'*Alzira*. *Valdigna* —que López rebaixa a la categoria d'ermita!— manifesta l'hostilitat mesetària per la *l* palatal

davant consonant; però Cassaus havia anat més enllà, escrivint *Baldigna*.

2) **Castellanització morfològica**: allò que crida més l'atenció de la generació normalitzada són les abundants *-e* paragògiques, presents ja en bona proporció a l'obra de Cassaus, com *Albalate*, *Alberique*, *Alginete*, *Agullente*, *Bocayrente*, *Carcaxente*, *Cirate*, *Mazamagrelle* (*Massamagrell*), *Mogente* (*Moixent*), *Ontiniente* (*Ontinyent*), *Perpuchente* (*Perpunxent*), *Quarte* i *Villamarchante*; algunes han perdurat segles a grafies "oficials". Altres casos d'adaptació morfològica els forneixen *Castellón* de la Plana i *Castellón de S. Felipe* (que Cassaus escrigué *Castello de Xatiua*, correctíssim), *Grao* (el *Grau*) en ambdós documents, *Murviedro* (*Morvedre*, per *Sagunt*), *Poliñan* (*Polinyà del Xúquer*), *Carcel* i *Sumacarcel* (que Cassaus havia transcrit el 1693 correctament amb *-r* final, bé que sense accentuar).

3) **Traducció**. Quan el cartògraf ha comprès el nom —o s'ho ha pensat— sol caure en la temptació de convertir-lo a la llengua dominant: *Alcudia de los Crespines*, *Canales* (*Canals*), *Cuevas de Mosquera* (les *Coves de Vinromà*), *Estanques de Mardan* (Cassaus també, l'estany del *Mardà*), *Fuente de la Higuera* (pres de Cassaus, per *Font de la Figuera*), *Lugar Nuevo* (*Llocnou d'en Fenollet*), *Puebla del Duque* (la *Pobla del Duc*), *Puebla larga* (com Cassaus, la *Pobla Llarga*), *San Felipe* (per imposició política llagotera), *Sierra* (*Serra*), *Villareal* (*Vila-real*), etc.

EL MAPA

El títol complet que inclou la cartella és *MAPA GEOGRAFICO de una parte del Reyno de Valencia, en la que se comprehenden los puevlos que tiene la Orden de Montesa en el distrito del LUGARTENIENTE GENERAL Ó MAESTRADO NUEVO hecho de acuerdo y acosta del Real y Supremo Consejo de las Ordenes. Por Don Tomas Lopez, Geografo de los Dominios de S.M. Madrid año de 1786*.

El gravat calcogràfic forma un rectangle de 375 x 338 mm —del que excedeixen *NORTE*, *ESTE*, *SUR* i *OESTE*— que ensem conté un segon requadre dividit en graus i minuts de longitud oriental de Tenerife i latitud N. Tres escales gràfiques en llegües de 20 per grau, de 17 i 1/2 per grau i castellaneres han servit per a calcular-ne l'escala numèrica (1:411.700 per al SGE; 1:413.000 sc. VALLÈS, 1979). Tanmateix, comptant les distàncies entre diverses poblacions, la proporcionalitat varia entre 1/397.000 en sentit W-E i 1/577.000 N-S, cosa que implica una deformació del país afavorint-ne l'"amplària". La projecció cònica amb prou feines transcendeix a la trama de coordenades.

Hom representa la part meridional del regne de València al sud del paral·lel de Penyalgosa i del Racó d'Ademús —que, per cert, no figura segregat—,

limitant el territori amb una frontera no gens precisa que desapareix sovint a benefici de cartel·la, escales i llegenda. Cal anotar que López desconeix la profunda i estranya penetració de la frontera aragonesa per Abejuela, estabilitzada el 1732 (COMPANY *et al.*, 1986), i en canvi conserva el topònim *Almansa* que ja s'havia esvaït com a llogaret d'Abejuela. Donada la metodologia del cartògraf (LÓPEZ GÓMEZ, 1997), no pagaria la pena analitzar-ne detalladament els errors de localització, permuta o repetició. És el cas d'*Andilla* i *La Pobleta* (que estan intercanviades), el més greu de *Rio Xucar* i *Rio Cabriel* (bescanviats també) o la duplicació de *Benicolet* (probablement en comptes de Benillup). Pel que fa als rius, també sobta la confusió del Tuéjar i la Rambla de Abejuela, els quals unifica.

El traçat de la costa i l'Albufera, entre la gola del Millars i Oliva és matusser i poc encertat. Per una banda exagera molt els gairebé inexistents accidents costaners i per l'altra imprimeix a la línia litoral un "trèmolo" que, lluny de donar idea de fidelitat, acusa inseguretat del dibuixant/gravador. Al sud de Borriana, l'estany de Nules –avui desaparegut– esdevé una cala de 3 km de penetració; igual torna a repetir-se en l'estany del Mardà que, de més a més, justifica una enorme raconada de la costa que mai no hi ha hagut. El suauíssim oval de València és trencat també per la desembocadura enfonyada del Guadalaviar i la gola més real de l'Albufera, la del Riuet vora la torre i casa del Rei. El perímetre de l'estany és el d'abans de l'expansió agrària arrossera (SANCHIS, 2001: 144); s'hi destaca bé el peduncle del Palmar i l'"illa" de l'Estell amb l'endinsada de l'Alcatí. El promontori de Cullera sí que respon a una avançada real. El paper del ventall del riu d'Alcoi és, un cop més, sobredimensionat. Tot plegat no fa més que reproduir la línia litoral i albuferenca del *Mapa del Reyno de Valencia* que el mateix López havia publicat el 1762 i calcava –llevat de l'Albufera– les línies mestres del de Francisco A. Cassaus, imprès el 1693 (ROSSELLÓ, 1988). Justament el mateix 1786 Vicente Tofiño havia tret la *Carta esférica de la costa de España desde el Cabo de Gata hasta el Cabo de Oropesa* (Direcció de Hidrografia) amb un traçat correcte, modern.

Els rius representats per López no aporten cap innovació respecte a 1762 o 1693 i són el Millars amb la rambla de la Viuda i el riu de Llucena, molt simplificats i distorsionats, el Belcaire, el riu de Morvedre –ara Palància–, molt esquemàtic, i el Guadalaviar que segueix la pauta de Cassaus, incorporant el Tuéjar per l'esquerra i el Reatillo per la dreta. El tractament del Xúquer, l'he fet en un capítol anterior per a confirmar les fonts documentals. El riu de Corbera –de forta tradició cartogràfica–, que correspon a l'estany Gran actual, el va representar T. López, però, sense retolar. Finalment figura el riu d'Alcoi i esbossa el Calapatar o Molinell.

La representació orogràfica és una novetat d'inspiració francesa perquè els assajos anteriors (Cassaus, 1693; Vilanova-Ricarte, 1761: *Arzobispado de Valencia* i López, 1762) són absolutament inconsistents i irreal. Això no vol dir que el sistema incorporat als dos mapes dels Maestrats Vell i Nou siguin satisfactoris ni de molt. L'arbitrarietat arriba a ignorar les seralades bètiques, a penes apuntada la Serra Grossa. Més que descriure els relleus de pujolets ombrejats i enllaçats formant corals i erugues, és més útil fer-ne una anàlisi visual (fig. 4).

ELS CAMINS

Atès l'objectiu dels dos mapes que va confeir T. López per al Consejo de las Órdenes, la viabilitat i comunicació entre els diversos enclavaments o "estats" de l'orde de Montesa assoleix un paper remarcable. El camí reial de Barcelona és representat amb el traçat clàssic hereu de la via romana, per les Coves de Mosquera (o Vinromà) i la Pobla Tornesa-Borriol-Castelló de la Plana i una branca que deu ser el camí litoral de Benicàssim. Tanmateix, el ramal més interior per la Pelejana serveix a López per a senyalar l'accés a la comanda de Vilafamés. La de Borriana roman connectada per una derivació des de Vila-real, tot i que l'accés des de València (8 llegües segons les *Relaciones*) eixia directament a Nules-Xilxes-Almenara-Morvedre-Massamagrell-pont del Carraixet-Albalat-Tavernes Blanques.

El camí d'Aragó per la dreta del riu Palància, Estivella, Segorbe, el *Ragudo* –o Herragudo–, etc. és dibuixat, encara que no ateny cap lloc de la jurisdicció de Montesa. El camí de la batlia de Montcada, a una llegua de València, era el de Nàquera que eixia des de València per Benifaraig i deixava avinents Massarrojos, Carpesa i Borbotó, llocs depenents de l'orde. A Carpesa s'hi arribava millor des del camí Reial de Morvedre, un cop passat Tavernes Blanques, pel barranc de Carraixet, segons l'informe dels montesins. Per a l'orde militar era major l'interès utilitari del camí dels Serrans que portava a la comanda d'Ademuz. Les 20 llegües de camí passaven per Beniferri, hostals del Pla del Pou i *Venta del Boticario* (les Ventes de Vallbona), Masada de la Cartoixa de Portaceli (prop de Casinos), desafiaven l'intrincat tram de Casas de Artaj (escrit *Arteag*) i la Pobleta per anar a parar a La Yesa, el *Collado del Poyo* (1.200 m snm), Llosilla de Aras i, per la *Cuesta de Flico* (Ricos?), llançar-se a la Hoya de la Carrasca (terra aragonesa) fins a Ademuz, la Puebla de San Miguel i Vallanca. López consigna igualment l'itinerari per Losa del Obispo, *Convento de los Mártires* (al NW de Chelva), Tuéjar, *Benageve*, pas del Guadalaviar i Talayuelas.

Al sud de València la comanda de Silla només era a dues llegües de la ciutat pel *Camino nuevo* (alesho-

dues llegües escasses més al sud. El mapa i les *Relaciones* fan esment de la *Muela* al NW del castell. Els dominis més meridionals, és a dir la comanda de Beniarres, no té camí dibuixat al mapa on sí figuren els despoblats de Benillup i la Canessia o Carència, el castell templer enrunat de Perpuxent i el poble de Loxa. Les 14 llegües de València es resolien pel camí vell: Catarroja-Algemesí-Alzira-Carcaixent-Cogullada-la Pobla Llarga-Manuel, on el deixaven per a seguir pel Llocnou d'en Fenollet, port de Benigànim, el Ràfol i Salem (aquest darrer tram no és graficat).

Altrament el mapa representa els camins de Carcaixent a Gandia —per la Valldigna i Xaraco—, el de *Miralcampo* a Alginet, la carretera nova de Las Cabrilas, Manises-Buñol-Requena, etc., cap de les quals no tenia res a veure amb els interessos de l'orde militar. No serà de més remarcar la coincidència al mapa de F.A. Cassaus (1693) del *Camino Real de Barcelona* per Castelló de la Plana i Sant Mateu, del *Camino Real de Zaragoza* per Estivella i Segorbe, del *Camino Real de Madrid* pel port de Buñol i Requena i del d'Alacant —antic— per Xàtiva.

CONCLUSIÓ

El mapa del *Maestrado nuevo* que ha estat ací analitzat, format a una escala aproximada d'1/400.000, cobreix la part central del País Valencià i és un producte mediocre confegit en gabinet a base de croquis i *relaciones* o informes fragmentaris, però sobretot, aprofitant la base del mapa de F.A. Cassaus (1693).

És un treball d'encàrrec i el comitent, *Real y Supremo Consejo de las Órdenes*, ens porta a recordar el paper geogràfic i cartogràfic d'aquestes institucions. Frares, monjos i cartografia reiteren llurs vincles en la història cultural. Si la toponímia evoca sovint "camins dels Frares" (que els construïren o transitaren especialment), la documentació cartogràfica té prou a veure amb uns ordes militars que feren avançar la frontera en un país de croats i, per això, són responsables de la forma i dimensió del territori del Regne. A banda, tanmateix, de la contradicció que avui apreciem entre *religiós* i *militar*, la mercaderia no era tampoc aliena als ordes dels templers i hospitalers i de llurs successors entre nosaltres, els cavallers de Montesa. Una part dels topònims que apareixen a les cartes portolanes del segle XIV i XV (Riudullastre, Sant Jordi, Vinaròs, Benicarló, Peníscola) tindrien difícil explicació sense el comerç dels templers-montesians, que arribaren a ser exportadors de llana i vi en gran escala.

Una xarxa de priorats, comandes i pobles o viles senyorejats exigia una comunicació per a vigilar i executar la percepció de rendes i ací rau l'oportunitat de mapes específics com els dos de Tomás López (1786). Un mapa és un reflex cultural i, a banda de

"servir per a fer la guerra" —hi ha moltes guerres!—, és un instrument de domini, de jurisdicció, de possessió i d'exacció econòmica. En una altra dimensió, el plànol de T.V. Tosca de la ciutat de València (1704) sembla que tingué un precedent o una aplicació sobretot fiscal, per a facilitar el cobrament de censals de la Seu (ROSSELLÓ, 1994). L'estalonnament cartogràfic dels cadastres té arrels centenàries.

Al cas que ens ocupà, el mapa ha esdevingut un manifest de la ideologia del comitent, del qui l'ha comanat (que prou sabia de "comandes"). Tomás López, un servidor més tost acomodaticí per a qui el mapa no era precisament un ideal, sinó una indústria, forní al *Consejo Supremo* un instrument de control i, més encara, de prestigi. L'orde de Montesa havia perdut gairebé tots els atots, inclosa la independència. Li restava el territori.

BIBLIOGRAFIA

- ANTILLÓN, Isidoro de (1815) *Elementos de Geografía astronómica, natural y política de España y Portugal*. 2ª. ed. Valencia, Estévan. 485 pp.
- CAPEL, Horacio (1982) *Geografía y matemáticas en la España del siglo XVIII*. Barcelona, Oikos-Tau. 389 pp.
- CASTAÑEDA, Vicente (1919-24) *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruego de don Tomás López*. Madrid, Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos. Tres volums. (Reedició facsimil amb introducció de Francesc Torres. València, Generalitat Valenciana, 1998. Dos volums).
- COMPANY, Alexandre, CARBONELL, Mª J. i SANCHIS, Francesc (1986) La revisió de la frontera valenciano-aragonesa en 1732 (Hipòlit Ravanals). *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. València, 1985. València, Universitat de València. Cf. pp. 503-510.
- DAILLIEZ, L. (1977) *L'Ordre de Montesa, successeur des Templiers*. Nice, Alpes Méditerranées. 160 pp.
- ESTEVE, Francesc (1997) La toponímia valenciana en els mapes d'Antoni Josep Cabanilles (1795) i Tomás López (1762 i 1788). *Cuadernos de Geografía*, 62: 587-601.
- GIL, Antonio (1979) *La propiedad señorial en tierras valencianas*. Valencia, Del Cenit al Segura. 276 pp.
- LÓPEZ GÓMEZ, Antonio (1979) El nombre comarcal "Maestrazgo". *Estudios geográficos*, 154: 7-24.
- LÓPEZ GÓMEZ, Antonio (1996) El método cartográfico de Tomás López. El interrogatorio y los mapas de España. *Estudios geográficos*, 225: 667-710.
- LÓPEZ GÓMEZ, Antonio (1997) Los croquis y mapas del Reino de Valencia de López y Cavanilles: dos geógrafos y dos métodos opuestos. *Cuadernos de Geografía*, 62: 537-586.
- MARCEL, Gabriel (1908) El geógrafo Tomás López y sus obras. *Boletín de la R. Sociedad Geográfica*, 50: 401-543. (Trad. del original en *Revue Hispanique*, 16 (1907): 137-243).
- NAVARRO MALLEBRERA, Rafael y NAVARRO ESCOLANO, Ana Mª. (1987) *Inventario de bienes de Jorge Juan y Santacilia*. Alicante, Inst. "Juan Gil-Albert". 189 pp.

- OLARÁN, Clotilde (1987) *Índice de las relaciones geográficas enviadas a Tomás López que se conservan en el Gabinete de Manuscritos de la Biblioteca Nacional*. Madrid, Biblioteca Nacional. 245 pp.
- PATIER, Felicidad (1992) *La biblioteca de Tomás López*. Madrid, El Museo Universal. 273 pp.
- ROSSELLÓ, Vicenç M. (1988) El mapa del Regne de València de Cassaus (1693). La seua filiació i descendència. *Homenatge al Dr. Sebastià Garcia Martínez*. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. Vol. II, pp. 177-199.
- ROSSELLÓ, Vicenç M. (1994) Notas sobre el plano de Valencia de T.V. Tosca (1704 y 1738 ca). *Festschrift für E. Gormsen. Mainzer Geographische Studien*, 40: 73-82.
- ROSSELLÓ, Vicenç M. (1997) El meu Cabanilles. *Les Observacions de Cavanilles dos-cents anys després*. Tom IV: 491-507. València, Fundació Bancaixa.
- ROSSELLÓ, Vicenç M. (1999) El curs dels principals rius valencians als primers mapes impresos. *Cuadernos de Geografía*, 65-66: 13-25.
- ROSSELLÓ, Vicenç M. (2000) *Els records llunyans de Francesc Jaubert de Paçà (al País Valencià)*. *Afers*, 35: 205-217.
- SANCHIS, Carles (2001) *Regadiu i canvi ambiental a l'Albufera de València*. València, Universitat de València. 332 pp.
- VALLÈS, Ismael (1979) *Cartografia històrica valenciana*. València, Institució Alfons el Magnànim. 221 pp.